

Основи історіографії

Як відомо, історіографія - це спеціальна історична дисципліна, яка вивчає історію розвитку історичних знань, історичної думки, історичної науки. Однак, часто під «історіографією» і сьогодні розуміють сукупність публікацій з тієї чи іншої теми. Крім того, розрізняють «проблемну» і «теоретичну» історіографію, «загальну» і «предметну». Об'єкт історіографії можуть розуміти досить широко, розширюючи його до меж історичної свідомості «взагалі», а можуть обмежити тільки «професійною історією». Предмет також розуміється по-різному: для когось найважливішим завданням є вивчення «історіографічного процесу», інші дослідники схильні зосереджуватися на історичній науці як соціальному інституті. Останнім часом зріс інтерес до «історичної пам'яті» і ролі історичної науки у функціонуванні її механізмів.

Роздуми над особливостями історії як науки, спроби вписати її в систему наукових дисциплін відбилися і на розумінні ролі і завдань історіографії. Поступово виникло уявлення про історіографію як наукознавчу дисципліну, потім як складову частину інтелектуальної історії, почалися дискусії між прихильниками «сцієнтизації» та «культуризації» історіографії.

Розбіжності в думках свідчать не тільки про те, що процес інституціоналізації історіографії триває, але і про роль теоретичних побудов в історичних дослідженнях взагалі. Усвідомлення функцій і завдань історичної науки багато в чому визначається поглядом на історіографію. Не випадковим, у цьому зв'язку, бачиться і поява такої дисципліни як «історія історіографії».

Достатня розвиненість історіографії як наукової дисципліни контрастує з змістовною частиною і спрямованістю навчальних курсів з історіографії. Як правило, вони, відповідно до давніх традицій, будуються за принципом критичних оглядів літератури з визначеної проблеми або періоду. Тим самим формується уявлення про історіографію як про необхідну частину будь-якого історичного дослідження, як про роботу попереднього характеру (образ

«критичної історіографії»). Не випадково, ще досить поширеним залишається погляд на історіографію не як на науку, а як на «галузь», як на «етап і елемент» наукового пізнання минулого. Не менш поширеним є прагнення будувати курс історіографії на принципі «акумулявання цінного досвіду», коли завданням бачиться пошук і відбір «перевіреного на істинність» історичного матеріалу. Такий підхід страждає вже тим, що постійно виникає спокуса зіставити висновки і результати минулих історіографічних періодів з даними сучасної науки і відкинути «застаріле знання», протиставити «старе» і «нове». Інший шлях - «констатуючої історіографії» - проявляється в тій увазі, яка приділяється біографіям окремих вчених і діяльності наукових шкіл. Типовим змістом таких курсів стає докладна характеристика життєвого і творчого шляху істориків, яка далеко не завжди супроводжується показом соціального та наукового контексту. Героїзація стає одним з визначальних моментів. Більш широке розуміння проблемного поля історіографії включає історію історичної думки, історичних організацій та установ, показ розвитку історичної науки в контексті історії науки в цілому, історії культури, історії ідей («узагальнююча історіографія»). Однак на перший погляд правильне по своїй постановці завдання в ході реалізації супроводжується надмірною політизацією, нав'язуванням ідеологічних стереотипів. Прив'язування наукового пізнання до «національного відродження», або політичних процесів формує уявлення про історичну науку як науку ідеологічну. Соціально-політичні функції такої науки виглядають визначальними, а часто і єдиними.

Очевидно, що названі «небезпеки» складають потенційну «загрозу». При зваженому підході і в межах «критичної», «констатуючої» або «узагальнюючої» історіографії можна досягти головної мети курсу - виявити специфіку і етапи історичного пізнання, роль і вплив соціокультурних умов, проникнути до творчої лабораторії вченого, ознайомитися з концепціями, які вплинули на розробку великих наукових проблем. І все ж, на наш погляд, сама спрямованість курсу, його структура мають відповідати тим новим

ідеям, які акцентують увагу на багатомірності процесів, на залежності наукових образів від мети і наукових методів, на важливій ролі суб'єктивності в процесі пізнання.

Постмодернізм, який загострив деякі проблеми пізнання минулого, серед всіх історичних дисциплін, насамперед, вплинув на історіографію. Для деяких істориків ця чергова хвиля «неоромантизму» була сприйнята як свого роду цунамі, яка руйнує все на своєму шляху. Але її можна сприймати і як освіжаючий душ. Динамічний світ, який нас оточує, кожен мить доводить нам, що принцип відносності має стати визначальним у тому числі й в процесі пізнання минулого. Цей принцип руйнує негнучкі конструкції, він дійсно може бути смертельним для тих, хто звик до непорушних аксіом. І, відповідно, завдання сьогодні полягає не в тому, щоби зробити ці конструкції більш міцними, і навіть не в тому, щоби зробити їх більш гнучкими. Слід відмовитися від абсолютизації в процесі пізнання, від пошуків універсальної відмички. Ми повинні зрозуміти, що в цьому «саду Р'юандзі» ми не зможемо знайти місця, з якого побачимо всі камені одночасно (символічно, що це можна зробити лише піднявшись у небо!).

Стан невизначеності, який сьогодні спостерігається в середовищі істориків (деяких з них він лякає), обумовлений і тим, що переміщення інтересу від історії великих структур до людини в історії не скільки не зменшило масштабність дослідницьких завдань, навпаки, людський космос здатний заморочити голову будь-якого дослідника. Спроби використовувати старий бурдюк для нового вина не дає задовільних результатів. Від маяків у вигляді усталеної схеми, яка, здавалося, дає промінь і висвітлює безпечний шлях, довелося перейти до використання мінливих спалахів ідей, які виникають на рухомому ґрунті пізнання. Але зазначену переорієнтацію дослідникам не так легко здійснити. У нашій науці досить глибоко вкоренилися схема лінійного прогресу, прагнення до однозначності в оцінках, «системності» і «комплексності» з претензією на універсальність.

Адже як писав Маркс, «традиції всіх мертвих поколінь тяжіють, як кошмар, над розумом живих».

Свого часу нами була висловлена думка про «багатоликість» історіографії. Такий підхід, як нам видається, має визначати сьогодні погляд на історіографію і як навчальну дисципліну. Боротися за «міцність дисциплінарних кордонів» і «дисциплінарну чистоту» в сучасних умовах не варто. Інакше доведеться жити в «резервації». Краще створювати союзи, ініціювати нові форми, визначати інші горизонти.

Виходячи з цього, студентам історичного факультету Харківського університету пропонується загальнофакультетський курс «основи історіографії», який буде вивчатися на вивченні різних образів історіографії: «наукознавчого», «літературознавчого» і «культурологічного». Саме така структура курсу, на наш погляд, дозволяє, з одного боку, визначити спільні риси та відмінності історичної науки від інших наук (тематичний блок «історіографія як наукознавча дисципліна»), з другого, - побачити в роботі історика творчий процес (тематичний блок «історіографія як літературознавча дисципліна»), з третього, - усвідомити зв'язок історичної науки та історичної свідомості (тематичний блок «історіографія як культурологічна дисципліна»). При цьому відкидаються спроби абсолютизувати будь-яку з «іпостасей», оскільки вже в структурі курсу змістовні блоки врівноважені. Той чи інший «образ» прив'язується до мети, яку ми ставимо перед собою, аналізуючи окремі історіографічні факти та історіографічний процес в цілому. Тим самим, на наш погляд, формується історіографічна культура - як спосіб осмислення процесу пізнання минулого і основ своєї власної пізнавальної діяльності. Кожен із запропонованих «поглядів» пропонується як один з можливих, що дозволяє вирішувати певні дослідницькі завдання. При цьому акцентується увага на роботі принципів, методів, категорій не як універсальних інструментів пізнання, а «обмеженого радіусу дії».

Хоча це і не виключає можливості прийти до деяких узагальнень. Так, застосовуючи термінологію і теорію наукознавства, сьогодні ми можемо говорити не тільки про мультипарадигмальність історичної науки, а й сучасної науки в цілому. Поява нових концепцій відбувається настільки швидко, що дослідники не встигають за новаціями, а мутація/модернізація старих концепцій дозволяє їм продовжити своє існування в науці в досить пристойному вигляді. До того ж сам спектр досліджень настільки широкий і різноманітний, що претендувати на енциклопедизм тепер вже не доводиться. Мультипарадигмальність перестає бути ознакою кризи (або, навпаки, криза стає перманентною, але це не може нас бентежити). Все частіше лунають заклики до розвитку «методології мультипарадигмальності». Відповідно, завдання радше зводиться до пошуку адекватного проблемі методу. Якщо дослідницька проблема не вирішується старим методом, то слід знайти адекватний метод в арсеналі сучасної науки. Запропонований варіант програми навчального курсу з історіографії, на нашу думку, націлює саме на таку стратегію.

С.І. Посохов